

KARSAI GYÖRGY

Hogyan halt meg Iokaszté?

A Palota-Hírnök monológja Szophoklész Oidipusz király című tragédiájában (1222–1285. sor)

Nem kérdés, mindent tudunk róla! – mondhatná bárki, aki valaha is olvasta Szophoklész *Oidipusz király*-át. A cselekmény egy bizonyos pontján – az *exodosz* nyitányaként¹ – a palotából kilépő *Hírnök*² szabályos *Hírnök-beszéd*ben (1223–1296. sor) tárja elénk, mi történt a királynő, majd Oidipusz színről való távozása után (1072. illetve 1185. sor) és a Kar éneke (*negyedik sztaszimon*, 1186–1222- sor), valamint a *Hírnök* mostani színrelépése (1223. sor) között. Iokaszté távozása jóval korábban történt, mint Oidipuszé (több mint száz sorral hamarabb hagyta el a színt; ez: színpadi időben – tekintettel az ezalatt zajló '*Oidipusz és a Pásztorok*'-jelenetre – akár tíz-tizenöt perc is lehet). Iokaszté – és ebben a kommentárok kivétel nélkül egyetértenek – annak a szörnyű igazságnak a felismerésével ment be a palotába, hogy Oidipusz az ő fia, egyúttal férje és gyermekeinek apja is. Igaz, ezt nem mondja ki, ám ez pontosan érthető, hiteles gesztus és magatartás: a korinthuszi Pásztor szavainak *néma végighallgatása közben* (989–1065.) kellett megértenie azt, amit Oidipusz jól láthatóan még mindig nem ért. Ezzel Iokaszté is egy lesz a cselekmény azon szereplői közül, akik az amúgy kiemelkedően intelligens Oidipusznál jóval korábban ismerik fel a szörnyű valóságot: eddig Teiresziászról tudtuk, hogy – istentől kapott jóstudásának hála – ismeri Oidipusz származásának, s ebből következően bűneinek titkát.³ Az ő tudásához ugyan nem

1 1223–1530. sor, bár például R. D. Dawe kommentáros kiadásában (*Sophocles Oedipus Rex*, Cambridge, 1982, 221.) a *Hírnök-beszéd*et külön egységként, *hatodik epeiszodion* jelzéssel közli.

2 Kamerbeek, J. C.: *The Plays of Sophocles. IV. The Oedipus Tyrannus*, Leiden, 1967, 230–240.; Segal, Ch.: *Oedipus Tyrannus. Tragic Heroism and the Limits of Knowledge*, New York, 1993, 134–137.; Ahl, Fr.: *Sophocles' Oedipus. Evidence and Self-Conviction*, Ithaca and London, 1991, 209–220.

3 316–462. sor

hasonlítható *résztudással* rendelkezik az az egykori thébai Szolga – ma már Pásztor⁴ –, akinek éppen a Iokaszté és Oidipusz távozása közé eső jelenet során⁵ döntő szerepe lesz Oidipusz valósággra-ébrésztésében, mivel ő egyúttal az az egyetlen túlélő szemtanú is, akit Iokaszté így írt le korábban:

*...amint megérkezett és azt látta,
 hogy a hatalmat te birtoklod, s hogy Laiosz odaveszett,
 kezemet érintve kikönyörögte,
 hogy küldjem őt a mezőkre, mégpedig pásztorkodni,
 hogy a lehető legkevesébbé legyen szem előtt, [messze] ettől a várostól
 s környékétől.
 És én elküldtem őt. Mert méltó volt, hogy ez a férfi,
 bár rabszolga, megkapja ezt, sőt ennél még akár nagyobb kegyet is.⁶
 (758–764. sor)*

Tehát korábban Laiosz háznépéhez tartozott, s joggal feltételezhetjük, hogy nem is akármilyen bizalmi pozícióban, ha egyszer helyet kapott azon kevés kísérő között, akik urukkal annak idején útra keltek Delphoi felé.⁷ Ő ezek szerint csak annyit tud – mert *mindent látott*⁸ –, hogy Laiosz gyilkosa és az új király (aki megfejtette a Szphinx rejtvényét, tehát megmentette a várost) egy és ugyanaz a személy. Természetesen további, jogos kérdések merülhetnek itt fel. 1) Miért nem osztotta meg e szörnyű tudását Iokasztével? Hiszen a legkevesebb, ami ez esetben nyilván bekövetkezett volna, hogy további tragikus bűnöktől menekült volna meg Thébai – Iokaszté és Oidipusz sorsáról ne is beszéljünk (hiszen nyilvánvaló, hogy a Szolga vallomását követően anya és fia nem lehetett volna férj és feleség, s nem születtek volna meg a szerencsétlen gyermekek, Eteoklész, Polüneikész, Antigoné és Iszméné. 2) Miért nem érdeklí Iokaszté az ok, amely Laiosz – és az ő!⁹ – egykori bizalmas szolgáját arra készítette, hogy a palotából való, örökre szóló eltávolítását kérje a királynőtől? Egyik kérdésre sincs válasz, mint ahogy a drámában felvázolt Laiosz-gyilkosság legégetőbb kérdésére sem, amelyre pedig Oidipusz maga hívta fel figyelmet még a Kreóonnal folytatott első találkozásakor:

*Kreón
 ...senki megmentő bajaink közt nem tűnt fel.*

4 Lewis, R. G.: The Procedural Basis of Oedipus Tyrannus, *GRBS* 30 (1989) 41–66.
 5 1123–1185. sor; Loraux, N.: L’empreinte de Jocaste, *L’Écrit du Temps* 12 (1986) 35–54.

6 A Térey Jánossal készített új magyar *Oidipusz királyhoz* készült nyersfordítás, amely a filológiai elemzéshez elengedhetetlenül szükséges, szó szerinti változat.

7 118–119. sor; Knox, B.: Sophocles’ Oedipus, in uó: *Word and Action. Essays on the Ancient Theater*, Baltimore, London, 1979, 100–101.; Segal, Ch.: *Tragedy and Civilization. An Interpretation of Sophocles*, Cambridge, Massachusetts, London, 1981, 207.

8 *Ouden eikh’eidósz phraszai.* – „tudván tudva semmit sem bírt mondani” 119. sor, Goodhart, S.: Oedipus and Laius’ Many Murderers, *Diacritics* 8 (1978) 55–71.

9 1110–1185. sor

Oidipusz

*Miféle akadályozó baj kényszerített, hogy midőn a hatalom
így szétesett, ezt kiderítsétek?*

Kreón

*A ravaszdalú Szphinx, hogy a lábunk elé nézzünk,
erre kényszerített minket, elhanyagolva azokat a dolgokat, amelyek
nem világosak!¹⁰*

(126–131. sor)

Egészen sajátos érvelés, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a Szphinx-problémát Oidipusz oldotta meg végül, mi több, a drámában egyetlen szó sem esik azokról az esetleges próbálkozásokról – ha egyáltalán voltak ilyenek! –, amelyekkel a város, illetve akkori vezetői, élükön minden bizonnyal Kreóonnal, felvette volna a küzdelmet a Szphinx ellen. Nem tartozik jelen dolgozat tárgyához, ezért csak utalok rá, hogy ha megkísérelnénk Laiosz uralkodásának és halálának történetét az *Oidipusz király* alapján rekonstruálni, úgy tűnik, sem meggyilkolása, sem halálának körülményei nem okoztak túlságosan nagy megrázkódtatást a városnak, de magának a királynőnek sem. Pedig ezeket a körülményeket mindenkinek – lokaszténak, Kreóznak és a népnek is – ismernie kellett éppen az egyetlen túlélő, a most, hosszú évek múltán ismét szerephez jutó Szolga egykori elbeszéléséből.

A bizalmas Szolgából lett Pásztor tehát kevesebbet, egyúttal azonban mindenki másnál többet is tud a gyilkosság körülményeiről. Ő látta, mi történt: íme, még egy világos utalás a teiresziázi, vakon szerzett, ám megfellebbezhetetlen (hiszen isten-ihlette) tudás és a valóság közvetlen, a látás élményére támaszkodó megtapasztalása közötti különbségre tragédiánkban. Ugyanakkor, ha közelebről is megvizsgáljuk a két tudásfajta – a teiresziázi és a szolga-pásztori – közvetítette eredményt, azt látjuk, hogy csak látszólag vezetnek ugyanarra az eredményre (Oidipusz bűnösségének bizonyítására), valójában egymást kiegészítő valóság-mozaikok, amelyek más és más aspektusból közelítenek a hős történetéhez, s együtt adják ki a teljes (tragikus) igazságot. Teiresziász az *egésztől beszél*¹¹ – apagyilkosságról, vérfertőző házasságról –, hiszen ez szakmájából eredő teendője: ő a delphoi jóslat mint *bekövetkezett, lezárult igazság* megnevezésének feladatát végezte el, míg a Szolga-Pásztor *konkrét tartalommal* töltötte meg az apollóni-teiresziázi szavakat. Ez utóbbi tehát a *hogyan történt?* kérdésre válaszolt, míg a vak jós a *mi történt?*-et definiálta. A két információ-csatornából származó elemek további, *színpadon kívüli* információkkal – a Hírnököktől származó ismeretekkel – egészülnek ki és nyernek megerősítést a szemünk előtt formálódó *színpadi jelenben*, a történet *fordulataiban* és *felismeréseiben*. A tragédia azt mutatja meg, hogy a fenti, bonyolultan összetett történet – amelynek

10 127–131. sor, Greiffenhagen, G.: Der Prozess des Oedipus, *Hermes* 94 (1966) 147–176.

11 408–428. sor, Ugolini, G.: L'Edipo tragico sofocleo e il problema del conoscere, *Philologus* 131 (1987) 19–31.

kiindulópontja az egykori, apollóni jóslat volt – milyen *jellemű* hőskön (és hősnőn, Iokasztén) és *hogyan* teljesül be.

Ugyanez más megközelítésben úgy is értelmezhető, hogy a különböző tudásfajták egymás melletti szerepeltetése segít *kronológiai rendbe* állítani a történet különböző elemeit. Teiresziász elsőként azt idézte fel, amit a jóslat egykoron Oidipusznak is elmondott¹² – itt tehát az információszerzés időbeli sorrendje így nézett ki: 1. Oidipusz, 2. Teiresziász –, míg a Szolga-Pásztor a kettő közé ékelődve a múltban a jóslat egyik legfontosabb pontjának megvalósulását ismerhette meg és közvetíthette a thébaiak számára. Így közeledünk a jelenhez, ahol ez a több idősíkon felépített történet végül egységes képpé áll majd össze: egyetlen, visszafelé felfejtett, folyamatos történetté, *Oidipusz megszületésétől pusztulásáig*.

Az idősíkoknak a fellépő szereplők vallomásaiból kirajzolódó váltakozása ritmizálja a színpadi cselekményt. A mitológiai történet felfejtése-összerakása ugyanakkor műfajilag egy nagyon is „prózaí” történet-keretbe van ágyazva: az *Oidipusz király*ban minden különösebb erőfeszítés nélkül felfedezhetünk egy szabályos *krimit*, egy nyomozás történetét, amely elvezet az egykor elkövetett, már-már feledésbe merült gyilkosság elkövetőjéhez, leleplezéséhez és megbüntetéséhez. És mint minden jól felépített krimiben, itt is érvényesülnek a műfaj szerkezeti felépítésre vonatkozó szabályai: a nyomozás kronológikus – esetünkben: a *színpadi jelenben egymást követően sorra kerülő* – eseményei az időben természetesen folyamatosan haladnak előre, míg az ezek során feltáruló *történet* a jelentől való távolodást, a múltban való folyamatos *visszafelé* haladást jelent. Így a nyomozás utolsó pillanata, a lezáró – gyilkost leleplező – cselekménymozzanat egybeesik a kinyomozott történet kezdőpillanatával, az *elkövetett bűnnel*. Ha ezt a műfaji, formállogikai levezetést követjük, máris van válaszunk az *Oidipusz királlyal* kapcsolatban oly gyakran felmerülő egyik kérdésre: mi volt Oidipusz bűne? Szophoklész igen keserű válasza ezen a szinten egyértelmű: az, hogy *megszületett*. Az exodoszban elhangzó végső, a gyilkos személyét meghatározó mozzanat a Szolga-Pásztor szavakba öntött leleplezése: a gyermek, akit egykoron átadott a Kithairón-hegyen korinthoszi kollégájának, Iokaszté és Laiosz kislánya volt.¹³ Természetesen ez a bűnmeghatározás csak a történet egy bizonyos szintjén – jelesül a *mitológiai szinten* – igaz, de mindenképpen helytálló. Ugyanakkor Szophoklész tragédiájának egyik – ha ugyan nem a legfontosabb – jellemzője, hogy a legtöbb, felmerülő kérdésre – mint például a bűn vagy kinek-kinek a jelleme – a válaszok mindig több síkon fogalmazhatók meg: a mitológiai, illetve elmélyedve a szöveg elemzésében, a cselekményből, az *anagnórisziszekből* és *peripeteiákból* felépülő színpadi történetből alakulnak ki.

¹² 788–793. sor

¹³ 1145. sor, Kullmann, W.: Die Reaktionen auf die Orakel und ihre Erfüllung im König Oidipus des Sophokles, in Bierl, A. – P. von Möllendorff (eds.): *Orchestra. Drama – Mythos – Bühne. Festschrift Hellmut Flashar*, Stuttgart, 1994, 105–118.

A palotából előlépő Hírnök mindenben pontosan megfelel az e szerepkörhöz kötött feltételeknek:¹⁴ névtelen, sem múltja, sem jövője nem kerül szóba és részletes leírását adja azoknak az eseményeknek, amelyek a színen kívül játszódtak le, de amelyek meghatározó módon befolyásolják a cselekmény további alakulását. Ugyanakkor fellépése néhány fontos ponton eltér az általános hírnök-szerepköröktől: ha szigorúan a tényekre koncentrálnak, a cselekmény további alakulását ez a Hírnök-beszéd nem fogja meghatározó módon befolyásolni: lett légyen bármilyen szörnyű is, ami a palotában történt, az nem több, mint a titkok napfényre kerülésének következtében bekövetkezett, logikus büntetés, egy *kettős öngyilkosság*. Iokaszté és Oidipusz mindketten önmagukra szabták ki az ítéletet, amelyet a Hírnök beszámolójában részletezett módon végre is hajtottak, ám ezzel *nem változtatták meg alapvetően a cselekmény menetét*, „mindössze” az előzmények ismeretében többé-kevésbé kiszámítható befejezését valószínűsítették meg.¹⁵

A Palota-Hírnök megjelenése nem kelt különösebb meglepetést: a Kar nyilván ismeri őt – mint az *Alkésztisz*ben a Szolgálót¹⁶ –, ezért rögtön a lényegre is térhet:

*Ó, földünknek mindig leginkább tiszteletben állói, ti,
miféle megtett dolgokról fogtok hallani, és miféleket fogtok látni,
s milyen
gyász-fájdalomba fogtok hullani...
(1223–1225. sor)*

Erős felütés, a vészjósló hangulatot jól jelzi az információs-csatornák feszültségkeltő megjelölése: a hallás (*akouszeszthe*) és a látás (*eiszoszeszthe*) nem mint valóságot leíró-közvetítő tényezők, hanem mint a *gyász-fájdalom* forrásai szerepelnek egymás mellett, többes szám második személyű alakokban, mintegy fenyegető közelségbe hozva a Kar számára a még nem is ismert történet következményeinek kötelező elviselését. Eppen csak azt nem tisztázza a Palota-Hírnök, hogy vajon egymásra épülő tudásszinteket jelöl-e a hallás-látás, vagyis hogy azt fogják-e egy későbbi időpillanatban *látni* a palota előtt várakozók, amiket ő most el fog mondani – tehát a hamarosan elébük táruló látvány mintegy illusztrálni fogja a hallottakat –, vagy a saját szemtanúságának köszönhető élményekről szóló beszámolóját valami váratlan, nem ismert borzalom, a tettek *következményeinek*

14 De Jong, I.: Narrative in Drama. The Art of Euripidean Messenger-Speech, *Mnemosyne Suppl.* 116 (1991) 55–72.

15 Lewis, R. G.: The Procedural Basis of Sophocles' *Oedipus Tyrannus*, *GRBS* 30 (1982) 40–44.

16 Az *Alkésztisz*ben hasonlóképpen Palota-Hírnök-monológ szerepel, ráadásul egyedülálló módon a cselekmény igen korai pillanatában (152–198. sor) – sőt, személyazonossága is tisztázott: *opadón tisz* (137. sor) –, míg az *Oresztész*ben egy igencsak határozott jellemvonásokkal ábrázolt, *Phrüg szolga* számol be – több részletben: 1369–1379., 1381–1392., 1395–1423., 1426–1451., 1453–1472., 1475–1502. sor – a palotában történekről., Dale, A. M.: *Euripides Alcestis*, Oxford, 1961, XXIV–XXIX, 64–68.

vizuális ábrázolása fogja-e követni? Ugyanebben a fenyegető-rémült stílusban folytatja most már igencsak hosszúra nyúló bevezetőjét:

*Mert az a benyomásom, hogy sem az Isztrosz, sem a Phaszisz¹⁷
nem mossa tisztára ezt a házat; olyasmiket
rejt magában, és most rögtön napfényre fogja hozni a szörnyűségeket,
a szándékosakat és a szándékolatlanokat egyaránt. A szerencsétlensé-
gek közül
azok okozzák a legnagyobb fájdalmat, amelyek magunk választottak-
ként tűnnek elő a fényre.*

(1227–1231. sor)

A kulcsszó természetesen a *szörnyűségek* (*ta kaka*), amelyekről most már valamivel többet is elárul – még ha virágnyelven is – a Palota-Hírnök: a *szándékosak és szándékolatlanok* (*hekonta ouk hekonta*) az elemzésekben általában elfogadott módon Iokaszté öngyilkosságára és Oidipusz öncsonkítására utalnak.¹⁸ Bár ha már a mitikus történetből és/vagy a színpadi cselekmény fordulataiból kellene megmagyarázni a kifejezést, véleményem szerint logikusabb volna a *szándékosak* (*hekonta*) mögött ugyan valóban Iokaszté öngyilkosságát érteni, de a *szándékolatlanok* (*ouk hekonta*) mögött sokkal inkább Oidipusz egykori Laiosz-gyilkosságát látni. Hiszen történetünk szerint egyedül erre a tetre illik – és erre is csak Oidipusz egykori indulata iránti erős empátiával – az *ouk hekonta* meghatározás, míg önmegvakítása éppen annyira a *szándékolt tettek* kategóriába sorolandó, mint Iokaszté öngyilkossága.¹⁹

A Kar az igencsak hosszúra nyúlt bevezető – 1223–1231. sor – után végre felteheti a legfontosabb, ebben a helyzetben egyúttal leglogikusabb kérdést: *mi történt?*

Kérdését azonban egy személyes, igen keserű megjegyzéssel vezeti be:

*Amiket korábról megtudtunk, azokból sem volt semmi,
ami ne lett volna nehezen elviselhető! ...*
(1232–1233. sor)

Igen, ennek a Karnak nem sok jóban volt része tragédiánkban: ő a *parodosz* óta (151–215. sor) mindvégig jelen volt, tehát minden új, értelemszerűen a tragikus leleplezéshez egyre közelebb vivő információ birtokában van, s így természetes, hogy erős balsejtelmekkel várja az újabb híreket.²⁰ Keserűség, mi több, lemondás érződik hangjában, ahogy befejezi kérdését:

17 Két távoli folyó: az Isztrosz (amelyet a Dunával szokás azonosítani) és a Phaszisz – amint azt Aiszkhülosz egyik töredékéből tudjuk (*Niobé* frg. 7) – a Semmi, vagy az Ismeretlen, vagy a Halál birodalmától elválasztó folyók. Ld. Hésziodosz: *Theogonia* 339–340. sor, Dawe, i. m. 221.

18 Dawe, i. m.; Pucci, P.: *Oedipus and the Fabrication of the Father*, Baltimore, London, 1992, 145–159.

19 Easterling, P. E.: Women in tragic space, *BICS* 34 (1987) 15–26.

20 Kirkwood, G. M.: The dramatic role of the chorus in Sophocles, *Phoenix* 8 (1954) 1–22.

...Mindezekhez hát mit mondhatsz még?
(1233. sor)

S itt kellene végre elkezdődnie a *Hírnök*-beszédnek, ehelyett azonban egy újabb, bevezető mondatot kapunk:

Hogy a legsürgősebbet mondjam a hírek közül, s neked is így kelljen megtudnod: meghalt nemes Iokaszté.
(1234–1235. sor)

Persze, mondhatnánk, a Palota-Hírnök a részletes elbeszélést egy rövid, a leglényegesebb információt hatásosan kiemelő összefoglalással indítja. Első hallásra nyilván nincs is ebben semmi különös, Iokaszté, a királynő halálhíre megfelelően sokkoló, tragikus esemény ahhoz, hogy kiemelésre méltó legyen. S ha a Palota-Hírnök ezután nem tenne mást, mint hogy részletesen beszámol Iokaszté halálának körülményeiről, minden rendben is lenne. Csakhogy ennek a beszédnek mindössze az első, rövidebbik része szól Iokasztéről (1237–1250. sor), a hosszabb és jóval több konkrét információt tartalmazó – horrorisztikus részletekben is gazdag – beszámoló Oidipusz őrjöngéséről, önmegvakításáról és gyászáról szól (1251–1279. sor), hogy a végén a két tragikus sors összekapcsolásából levont következtetésekkel zárja beszédét (1280–1285. sor). Kétszer annyi teret szán tehát annak az eseménynek a részletes kifejtésére, amelyet a lényeg kiemelésére hivatott felvezetésben említésre méltónak sem tartott. Arról már nem is beszélve, hogy tragédiánk címe *Oidipusz király*, nem pedig *Iokaszté*, így a Palota-Hírnök „részrehajlása” az események súlyának megítélésében még feltűnőbb.

A szöveg elmélyültebb tanulmányozása pontos – és végül is logikus – választ ad a fenti kérdésekre: a Palota-Hírnök *arról tud részletesen beszámolni, amiről személyes tapasztalata, biztos tudása van, aminek szemtanúja volt.* Ez pedig annyit jelent, hogy bár Iokaszté halálhírét ítéli a leglényegesebb információnak – talán egyszerűen csak azért, mert a halál mindig megváltoztathatatlan, mindig véglegesen lezár egy életet –, mégis Oidipusz tetteit, mozdulatait, szavait tudja egy Hírnöktől elvárható pontossággal felidézni. A Kar a sokkoló hír hallatán a legtermészetesebb kérdést teszi fel:

Ó, a szerencsétlen-sorsú, mi volt [halálának] oka?
(1236. sor)

A válasz immár a több szakaszra bontható Hírnök-monológ első részeként hangzik el:

Saját maga saját magától [szenvedte el]...
(1237. sor)

Vagyis az öngyilkosságot mint tényt rögzíti, de a *végrehajtás módját* továbbra sem közli, sőt váratlanul hozzáteszi:

...De a megtörténtek közül a bizony leggyászosabbak kimaradnak: mert nincs megpillantásukra mód. Ugyanakkor mégis, amennyire bizony bennem él emlékezetem,

meg fogod tudni a szerencsétlen asszony szenvedéseit.
(1237–1240. sor)

Talányos mondatok! A Palota-Hírnök – úgy tűnik – *tudja*, mi történt, de rögtön jelzi azt is, hogy tudásának komoly korlátai vannak: *opszisz ou para (nincs/nem volt megpillantásukra mód*, 1238. sor), mintha azt akarná a Karral közölni, hogy a *szenttanúság* hiányzik a tények részletes, bizonyos mélységet meghaladó ismertetéséhez. Hogy kinek *nem áll rendelkezésre (ou para)* a látás, művészien-talányosan homályban van hagyva: a jelen idejű alakok (*apesztin, pareszti = para*) közvetlenül a Karra vonatkozik, de sejtetni engedi, hogy akár a hírnök-monológokban minden további nélkül alkalmazható *praesens historicum*okkal van itt is dolgunk. A Palota-Hírnök – ha nagyon jóindulatúak vagyunk – itt még csak *elfelejti* kitenni a *dativus commodi-incommodit*, vagyis mindössze nem fűzi bele mondandójának ebbe a részébe, hogy *kinek nem áll – vagy nem állt – rendelkezésre a látás*, hogy minden részletről be tudjon számolni, de később már nyíltan be fogja vallani, hogy Iokaszté halálának körülményeiről egyáltalán nem rendelkezik biztos tudással:

De hogy mindezek után hogyan pusztult el, egyáltalán nem tudom.
(1251. sor)

S elkezdődik a történet, amelyről előljáróban annyit kell megjegyezni, hogy feltűnően nagy szerepet kap benne a *mozgás* (rohanás, ajtócsapkodás, ajtószárnyak feltépése, testek zuhanása, hajtépés, ütés-verés), a palotában tartózkodók említése (ugyanakkor az, hogy hányan voltak *tétlen szemlélői* a királyi pár önpusztító ámokfutásának, nem tisztázott), és a *hangok* (kiabálás, jajveszékelés, őrjöngés, káromkodás, és minden egyéb, erős hanghatás). A Palota-Hírnök erősen fogadkozik, hogy legjobb tudása szerint fog beszámolni Iokaszté végzetéről:

Ugyanakkor mégis, amennyire bizony bennem él emlékezete,
meg fogod tudni a szerencsétlen asszony szenvedéseit.
(1239–1240. sor)

Mintha a Hírnök újra csak azt tenné, amit már a bevezetőből is ki lehetett hallani: jó előre mentegetőzik amiatt, hogy bizony lesznek homályos pontok a palotában történekről szóló elbeszélésben.

A következőkben megkíséreljük felderíteni ezeket a homályos pontokat, majd – amennyire ez lehetséges a szöveg alapján – a hiányzó pillanatok rekonstrálására is javaslatokat teszünk.

Az első tizennégy sor Iokasztéről szól:

*Mert amint a haragtól elragadva a palotába rontott a
kapun át, azonnal levetette magát nászi
ágyára, haját tépve minden oldalról körmeivel.
És a kapuszárnyakat, amint berontott, jól bevágta maga mögött,
szóltja a már régóta halott Laioszt,
egykori szeretkezéseiket felidézve, amelyek következtében
részint meghalt ő maga, részint itthagya őt, hogy szüljön*

*annak, aki tőle van, szerencsétlen gyermekáldást.
 És zokogva siratta az ágyat, amelyben a szerencsétlen kétszeresen:
 férjétől férfit és gyermekeket gyermekétől fogant.
 De hogy mindezek után hogyan pusztult el, egyáltalán nem tudom.
 Mert ordítva tört be Oidipusz, emiatt pedig
 nem lehetett végignéznünk e nő szerencsétlen sorsát,
 hanem órá vetettük pillantásunkat, amint körbe-körbe rohant őrvjögve.
 (1241–1254. sor)*

Néhány fontos igealak – *thanoi* (1247. sor), *lipoi* (1247. sor) – *optativa* mellett a Hírnök mindvégig *indicativus*ban idézi fel a történeteket. Szophoklész hírnök-monológjainak elemzéséből a szakirodalom megállapítja, hogy a hírnökök akkor használnak általában *optativust*, ha nem teljesen bizonyosak állításuk igazságtartalmában.²¹ Itt ez a bizonytalanság kizárólag a *múlt megítélésében* keríti hatalmába a Palota-Hírnököt, megerősítve azt a tételt, amelyre már korábban is felfigyelhettünk: Laiosz egykori uralkodásának megítélésében immár igen határozottan kirajzolódik egy negatív kritika. Korábban Kreón szavai ébresztették fel ezt a gyanút, most pedig lokaszté szavainak felidézésével egy egyszerű szolga is beáll azok sorába, akik *utólag* kérdőjelezik meg Laiosz uralkodói rátermettségét és emberi nagyságát.

A hitvesi ágyra zokogva lerogyó, önkéntes halálra készülő nő alakjával találkozunk például Euripidész *Alkésztiszében* is (177–188. sor).²² Mindkét drámában egy hírnök – az *Alkésztiszben Nevelőnő* (*therapaina*) néven – számol be a palotában zokogva az élettől búcsúzó királynő utolsó pillanatairól. De míg Euripidésznél a *Nevelőnő* szó szerint idézi az *Alkésztisz* által elmondottakat (178–182. sor), addig az *Oidipusz királyban* a Palota-Hírnök saját verziójában halljuk lokaszté mondatainak *összefoglalását*. Ez azért is különös, mivel ezzel az erővel úgy tűnik, akár szó szerint is idézhette volna a palotán kívüli közönség (a Kar és a nézők) számára a bent elhangzottakat, hiszen meglehetősen hosszan írja le lokaszté indulatos-gyászoló-örjögő szavait (1245–1250. sor). Vajon miért mégis ez a különös távolságtartás? Az egyik lehetséges magyarázat a Hírnök által a palotában az események idején elfoglalt *konkrét helye* lehet, ahonnan az eseményeket figyelemmel kísérte. Ugyanakkor azt sem szabad elfeledni, hogy színházban vagyunk. Mint minden hírnök-beszámolónál, természetesen itt is érvényesül az a dramaturgiai szabály, hogy egy igen hatásos, *kettős színházi jelenetnek* vagyunk a tanúi: a mindenkori Hírnök szemlélője, szem- és fültanúja (*volt*) egy olyan *esemény*sornak (=jelenetnek), amelyet az ő *nézői jelenlétében* „mutattak be” a cselekményben közvetlenül érintett, de az adott helyszínen különböző okokból meg nem jeleníthető szereplők. Egy későbbi életpillanatban ezek a távollévő szereplők, valamint persze a *közönség*, tehát előttünk és a színen lévő szereplők, valamint a Kar előtt

21 Albini, U.: *Interpretazioni teatrali da Eschilo ad Aristofane*, Firenze, 1981. 42–51.; Ahl, i. m. 211–212.

22 I. e. 438., Sicking, C. M.: *Alceste, tragédie d’amour ou tragédie du devoir, Dioniso* 41 (1967) 155–165.

immáron a Hírnöknek kell *újrájátszania*, monológ formájában velünk megosztania egykori élményeit, s a lehető *legszínpadyszerűbben* eljátszania–előadnia a saját élménnyé nemesedett (színházszerű) történetet. Ahhoz, hogy egy Hírnök a színpadon kívüli események minden pillanatáról be tudjon számolni, mindent *látnia és hallania* kellett – de legalábbis a lehető legtöbbet kellett személyesen megtudnia, *megtapasztalnia*.

A megválaszolendő kérdés tehát, hogy mi történt Iokasztéval azóta, hogy eltűnt a szemünk elől, erős aggodalmat ébresztve a Karban (1072. sor)? A Palota-Hírnök beszámolója szerint *berontott a palotába, azonnal levetette magát nászi ágyára, a haját tépte, bevágta maga mögött az ajtószárnyakat, majd Laioszról, egykori szeretkezéseikről és az elátkozott gyermekáldásról kiabált zokogva*. Röviden ennyi a történet; csak hogy itt valami nagyon nincsen rendben! Ha jól figyeltünk a beszámolóban felelevenített történések *sorrendjére*, egy zavarbaejtő, nehezen megfejthető mozzanatra bukkanunk. Ha az elhangzottak alapján idézzük fel a palotában történeteket, a következő eseménysort kapjuk: 1) Iokaszté berontott a palotába (*parélthe eszó/thürónosz*, 1241–1242. sor); 2) a nászágyra vetette magát (*iet'euthü prosz ta nümphika/lekhé*, 1242–1243. sor); 3) haját tépte tíz körmével (*komén szpósz' amphidexioisz akmaisz*, 1243. sor); 4) belülről becsapta az ajtószárnyakat (*pülasz d'hopósz eiszélthe epirrhaxasz'eszó*, 1244. sor); 5) Laioszról és az elátkozott gyermekekről zokogott (1245–1250. sor). E történet hitelessége szempontjából a legfontosabb kérdések: 1) mikor zárta magára (=csapta be) Iokaszté az ajtót? 2) ez előtt, közben és után mit *láthatott* és mit *hallhatott* a Hírnök?

A szöveg egyértelmű válaszokat ad e kérdésekre, egyúttal pedig leleplezi a Palota-Hírnök „apró” csúsztatását: 1) Iokaszté akkor csapta be az ajtót, *amint bement – hopósz eiszélthe* (1244. sor) – a szobába. Vagyis a Hírnök csakis addig *láthatta* és *hallhatta* Iokasztét, amíg az berontott a palotába, és őrjöngő sikolyok kíséretében el nem tűnt szobájában. Ezek után minden, amiről beszámol, kizárólag a halláson alapulhat: azt még talán elhihetjük neki, hogy a kiszűrődő zajokból egyértelmű lehetett számára, úrnője a *haját tépte odabent* – mondjuk, legyünk jóindulatúak Hírnökünkkel, már rohanás közben is ezt tette Iokaszté, tehát *valószínűleg* a nászi ágyra omolva is folytatta e tevékenységét –, de már azt, hogy azután mit csinált, nem tudhatja. Persze még az is kérdéses, hogy amiket Iokaszté a bezárt ajtószárnyak mögött kiabált – zokogva, sikoltva, nyilván el-elcsukló hangon –, vajon érthette-e *pontosan* bárki is.

A Palota-Hírnök mindenképpen vétett a hírnök-szerepkör szabályai ellen – szigorúbban fogalmazva: attól a pillanattól kezdve bizonytalanodunk el szavahihetőségében, megbízhatóságában, amikor nem tisztázta, mikortól *nem látta*, csak *hallotta* Iokasztét. A Hírnök ugyanis egyszerűen összemossa az idősíkokat: az események sorrendjét felcserélve valamiért mindvégig azt a benyomást igyekszik kelteni, hogy beszámolója teljességgel szabályos, „hírnökszerű”, azaz mindenről pontos, megbízható információval tud szolgálni. Pedig ezen a ponton már az is nyilvánvaló, hogy a királynő

nászágyra borulását is csak *kikövetkeztethette* hírnökünk a kiszűrődő kiáltásokból, hiszen látni semmiképpen nem láthatta; más helyzetben talán dicséretet is érdemelhetne, hiszen egy tragédiai *toposzt* kifejezetten invenciózus, költői fantáziával megáldva alkalmazott az adott szituációra.

A Palota-Hírnök számára tehát többet ér a mindentudás – legalább *látszatának* – lehető legtovább való fenntartása, mint a szomorú valóság megvallása: a lényegtől eltekintve – *a királynő halott* – sajnos igencsak korlátozott tudással rendelkezik a palotában lezajlott eseményekről, Iokaszté sorsáról. Az önmentő esemény-időrendkeverésnek az *szab határt*, hogy Iokaszté halálának konkrét körülményeiről már minden bizonnyal nem mer olyasmit mondani, amiben nem biztos. Az elfúló zokogásból kivehető szavak felidézése még vállalható volt – hiszen kis cinizmussal akár az is felvethető, itt nem sokat kockáztatott: ugyan mi másról is zokoghat, mi mást is átkozhat Iokaszté az adott helyzetben, mint szörnyű nászát, végzetét, *gyász-életét*, tehát mindazt, amiről a Hírnök beszámolt? –, de mindazt, ami azután történt *odabent* Iokasztéval, arra vonatkozóan már be kell vallania:

De hogy mindezek után hogyan pusztult el, egyáltalán nem tudom.
(1251. sor)

Ouk oida – „*nem tudom*” – mondja a Palota-Hírnök, s ez igen súlyos mondat, különösen abban a tragédiában, amelyben *minden* a látás–nem látás, tudás–nem tudás kérdése körül forog,²³ ám mégis ez az egyetlen, vállalható magatartás egy *mellékszereplő* esetében. Minden más szó *hazugság* lenne, amellyel már megengedhetetlen mértékben avatkozna az események menetébe, kiszámíthatatlan módon befolyásolná azok alakulását. Igaz, még ekkor is őrizni akarja legalább a látszatát, hogy csak egy elháríthatatlan akadály – Oidipusz érkezése – akadályozta meg abban, hogy mindent megtudjon:

*Mert ordítva tört be Oidipusz, emiatt pedig
nem lehetett végignéznünk e nő szerencsétlen sorsát,*
(1252–1253. sor)

De még itt is nyilvánvaló a csúsztatás: hogy Oidipusz berontott a palotába, természetesen elvonhatta a bent tartózkodó szolgák figyelmét a szerencsétlen királynőnek a bezárt ajtón keresztül kihallatszó gyász-kiáltásairól, de semmiképpen sem arról, hogy *pontosan végignézzék (ektheaszaszthai, 1253. sor)* öngyilkosságát, már ha erre lehetőségük lett volna.

Oidipusz megjelenése ebben az értelemben a Palota-Hírnök történetét a tragédiákban ilyen helyzetekben *deus ex machina*-megjelenéssel feloldó, tragikus életpillanat: Oidipusz megérkezése nélkül semmiképpen sem teljesíthetné feladatát, nem tehetné teljessé hírnök-monológját. Az új esemény ugyanis feloldó *fordulatot* jelentett a zsákutcába jutott Palota-Hírnök-elbeszélésben, s lehetőséget terem-

23 Calame, C.: Vision, Blindness, and Mask: The Radicalization of the Emotions in Sophocles' Oedipus Rex, in Silk, S.M. (ed.): *Tragedy and the Tragic. Greek theatre and Beyond*, Oxford, 1996, 17–37.

tett egy új történet – ráadásul tragédiánk szempontjából a csak hézagosan megismert Iokaszté öngyilkosság-történetnél fontosabb történet – pontos elmondására, Oidipusz végső, tragikus sorsfordulatának részletes felidézésére.

Az új történet főhőse két fontos ponton teljesen hasonlóan cselekedett, mint korábban Iokaszté: Oidipusz is őrjöng, és ő sem vesz tudomást az őt – nyilván dermedten – bámuló, beavatkozásra, reagálásra képtelen szolgálókról:

*Hanem őrá vetettük pillantásunkat, amint körbe-körbe rohant őrjöngve.
Mert fel-alá viharzott, közben pedig azt követelte tőlünk, hogy hozzunk
neki egy kardot,
s hogy asszonyát, aki nem is asszonya, hogy merre leli őt,
a duplán anyaföldet, amelyből ő is, és gyermekei is [születtek].
(1254–1257. sor)*

A Palota-Hírnök Oidipusz szavait itt sem idézi szó szerint, ám ez most nem is tűnik annyira fontosnak, hiszen a rendkívül felfokozott hangulatú jelenet plasztikus ábrázolásához nem feltétlenül van szükség pontos idézetekre, bőszégesen helyettesítik ezt a szörnyű látványra vonatkozó, minden részletre kiterjedő leírások. A hírnök-beszámoló egy későbbi pontján majd egy másik, még elfogadhatóbb magyarázatot is találunk, miért nem halljuk, milyen szavakkal követelt kardot magának Oidipusz, és kereste asszonyát, ki *nemcsak asszonya*. Amikor a Hírnök a már vak Oidipusz ordítva kiadott parancsait idézi fel – ezeket sem szó szerint mondja el –, már szükségét érzi, hogy magyarázatot fűzzön eljárásához, hogy „csak” tartalmi összefoglalást ad, nem s nem szó szerint idézi az elhangzottakat:

*...hangosan kiabál nem illő dolgokat, s ezeket nekem nem szabad
kimondanom –,
(1289. sor)*

Vagyis a Palota-Hírnök azt állítja, hogy Oidipusz nyilvánosan idézhetetlen, a tragikus színpadon megengedhetetlenül durva szavakat használt. Íme, egy káromkodó király a görög tragikus színpadon! Ez persze az előzmények ismeretében – Oidipusznak Teiresziász, majd Kreón előtt kimondott, durva szavai, indulatos kirohanásai is súrolták már ezt a határt! – nem is annyira meglepő, mégis egyedülálló pillanat a fennmaradt görög tragédiákban, amikor egy hőst azért nem – vagy azért *sem* – lehet szó szerint idézni, mert „nyomdafestéket nem tűrő” szavakat használ.²⁴

A Palota-Hírnök beszámolójának ezen a pontján (1254–1257. sor) külön ki kell térni Oidipusz kettős parancsának tartalmára: mindeneelőtt egy *kardot* követel (*egkhosz exaitón porein*, 1255. sor),

²⁴ Az egyetlen kivétel a *Trachiszi nők* haldokló Héraklésze, akinek őrjöngő rohamában elmondott szidalmait fia, Hüllosz is csak összefoglalja, ám egy szóval sem céloz arra, hogy bármi idézhetetlenül csúnyát is mondott volna apja (763–796. sor), Segal, C. P.: *Trachiniae? Myth, poetry and heroic values*, *YClSt* 25 (1977) 99–158.; Easterling, P. E.: *The end of the Trachiniae*, *ICS* 6,1 (1981) 56–74.

és hogy merre lelhetné fel *duplán asszonyát* (*hopou / kikhoi diplén arouran*, 1256–1257. sor). Ez utóbbi követelés kapcsán ismét figyeljünk föl az *optativus* használatára, amelynek egyik oka ismét az a fajta *elbizonytalanodás*, amely akkor fogja el Szophoklész hírnökeit, amikor valamely vagy nem pontosan megértett, vagy akár csak a legkisebb mértékben is kétséges információt kell közölniük. Itt ez az elbizonytalanodás minden bizonnyal nem annak szól, hogy esetleg nem lett volna érthető – nyelvtanilag –, mit akar Oidipusz, hanem annak, hogy a jelenlévők nem értik, vajon miért van szüksége a tébolyultan őrzöngő királynak egy kardra, valamint arra, hogy vajon miért nem tudja, hol van Iokaszté. Másképpen fogalmazva: *mi szüksége lehet Oidipusznak egy kardra éppen most?* Vajon mire használná, ha megkapná? Ellentétben a kommentárok többségével,²⁵ nem hiszem, hogy Oidipusz – bármennyire is hirtelen haragúnak, lobbánékonynak és végtelenül indulatosnak ismertük meg a cselekmény során – meg akarná ölni Iokasztét. E helyen a legfontosabb érvnek azt tartom, hogy Oidipusz még *soha nem gyilkolt előre megfontolt szándékkal*. Talán az sem elhanyagolható szempont, hogy még akkor sem mutatott gyűlöletet Iokaszté iránt – sokkal inkább végtelenül csalódott volt –, amikor azt hitte róla, hogy az megveti őt az esetleg leleplezésre kerülő alacsony származása miatt (1078–1080. sor). Mindezeket túl pedig semmi értelme sem lenne – most már... – Iokaszté meggyilkolásának, hiszen ezzel ellentmondana annak a halálos ítéletnek (enyhébb formában: száműzetésnek), amellyel ő maga sújtotta a városra fertőzést hozó – akkor még ismeretlen – gyilkost. Oidipusz a cselekmény során mindvégig következetesen kitarított meghirdetett célja, a gyilkos leleplezése mellett, bárki kérte-követelte is tőle, hogy hagyjon fel a nyomozással. Most, hogy már tudja, ő a keresett gyilkos, a *hérósz-Oidipusz* egyszerűen nem törhet más életére, csak a sajátjára. Ezért az tűnik az egyedül elfogadható magyarázatnak, hogy Oidipusz olyan eszközt keres, amellyel végrehajthatja *önmagán* az ítéletet. Csakhogy bármennyire különös is, kardot nem kap most senkitől – vajon az egész palotában nincs egy kard? –, ám erre a parancsmegtagadásra sem ad magyarázatot a Hírnök. Hacsak nem inkább arról van itt is szó, hogy a szolgák pontosan értve gazdájuk önmaga ellen irányuló, gyilkos indulatát, szándékosan szabotálják Oidipusz parancsának végrehajtását, mert mindenek ellenére féltik urukat, a *jó király Oidipuszt*. Valóban soha nem is fogja megkapni az (ön)gyilkosságra használható fegyvert szolgáitól! Éppen ezért kell majd a királynak – a következő, oly aprólékos részletességgel leírt jelenetben – a Iokaszté ruháját összetartó aranykapcsokkal kidöfnie saját szemét. De azért jegyezzük meg: soha nem fogjuk megtudni, mit tett volna Oidipusz, ha ugyanekkor kard van a kezében... A Palota-Hírnök, miután finoman „megfeledezett” a sikertelen kard-követelés keltette, lehetséges úr-szolgák konfliktus taglalásáról, azonnal áttér a második követelésre, Iokaszté tartózkodási helyének leleplezésére. Igaz, a jelenlévő szolgák ezúttal sem segítenek – talán idejük nem volt rá?! –, vagy arra

25 Például R. Dawe, J. Kamerbeek, B. Knox, J. Bollack.

utal ez a némaság, hogy mégiscsak kívülálló, némaságra ítélt szemlélői ők egy tragikus eseménysornak, egy igazi *színházi előadásnak* –, ám végül is Oidipusz mégiscsak hozzájut az oly hön áhított információhoz:

*És neki, az őrjöngőnek valamelyik istenség mutatta meg.
Mert senki férfi közülünk, akik ott voltunk a közelében [nem segítette].
(1258–1259. sor)*

Most ne akadjunk fenn azon, hogy a Palota-Hírnök ezúttal igen-csak patetikusra hangszerelte mondatát, s végképp ne élcelődjünk azon, hogy az adott helyzetben nemhogy az *éleseszű, rejtvényfejtésben oly kiváló* Oidipusznak, de nagy valószínűséggel senkinek sem lett volna szüksége különösebben részletes tájékoztatásra Iokaszté tartózkodási helyét illetően, ha már a királynő oly hangosan kiáltozott, sírt, jajveszékelt a bezárt ajtó mögött, hogy hírnökünk az imént még minden szavát pontosan hallotta és értette is.

Innen kezdve mintha egy Oidipuszba költözött őrjöngő Héraklészt – vagy inkább *Őrjöngő Héraklészt?*²⁶ – látnánk a Palota-Hírnök leírta színen:

*És miután retteneteset ordított, mintha valaki vezette volna,
a kettős ajtószárnyaknak nekirontott, eresztékeikből
félrehajlította a domború ajtószárnyakat és bezuhant a szobába.
(1260–1262. sor)*

Oidipusz viselkedésének értelmezésével kapcsolatban a Palota-Hírnök jól érezhetően zavarban van. Ott tulajdonít isteni segítség-jelenléte a király oldalán, ahol arra semmi szükség nem volt – Iokaszté megtalálásának módja –, s ott nincs egyetlen csodálkozó megjegyzése sem, ahol pedig jóval elfogadhatóbb lenne isteni segítséget feltételezni: amikor Oidipusz egyetlen lendülettel kiemel két súlyos ajtószárnyat, és így tör be (*empiptei - bezuhan*, 1262. sor) a hálósobába, igazán elkélhetett volna valamely felső hatalom segítségével! Az ajtó feltörésének mindenképpen megvan az az előnye, hogy ettől a pillanattól kezdve a Hírnök ismét szemtanúvá válik, vagyis visszakanyarodhat elbeszélésének *első* témájához, Iokaszté tragikus sorsának ismertetéséhez: ismét látja, mi történt *odabent*, hogyan folytatódott az a tragikus történet, amelyről be kell számolnia:

*Ott bent akkor megpillantottuk asszonyát felakasztva,
körbetekert akasztókötél-fonatokkal ott fent teljesen körbetekerten.
(1263–1264. sor)*

A halott Iokaszté látványa kellően tragikus, a leírás pedig élesen kiemeli a halál *technikai körülményeit* (*plektaisz eóraisz empeplégmenén* = az akasztásra szolgáló kötelekkel körbetekert nőt, 1264. sor). Ami viszont mindenképpen, kényszerűségből kimaradt az elbeszélésből, az nem kevesebb, mint a *hogyan jutott idáig a királynő, hogyan halt meg*

26 Kamerbeek, J. C.: The unity and meaning of Euripides' Heracles, *Mnemosyne* 19 (1966) 1–16.; Ebener, D.: Selbstverwirklichung des Menschen im euripideischen Herakles, *Philologus* 125 (1981) 176–185.

Iokaszté: vagyis „mindössze” azt nem tudja a Hírnök, hogyan hajtotta végre Iokaszté az öngyilkosságot? Pedig érdekesítő részletek felidézésére lenne igény: vajon honnan szerezte Iokaszté az öngyilkossághoz használt kötelet? Hová akasztotta fel magát? – pedig ezek bizonyosan olyan részletek, amelyeket szívesen elmondana bármely hírnök, ha módja volna rá. Csakhogy itt és most a Palota-Hírnök nem ismeri e részleteket – és nyilván ezt a hiányt kompenzálja, igazán bősz leírásokkal pótolja, amikor a görög tragédiatörténet leg-horrorisztikusabb öncsonkítás-jelenetét fogja nemsokára aprólékos részletességgel elénk tárni.²⁷ De mielőtt rátérnénk Oidipusz öncsonkításának leírására, vizsgáljuk meg közelebbről azt a jelenetsort, amely az ajtó feltárlásától az önmegvakításig tartott:

Ő meg amint megpillantotta őt, rettenetes bődulással – a szerencsétlen – megoldja az akasztásra szolgáló fonatot. És azután, amikor már a földön hevert szegény, bizony rettenet volt, amit azután láttunk. Mert miután letörte az aranyból készült ruhakapcsokat róla, amelyekkel fel volt korábban ékesítve...
(1265–1269. sor)

A jelenet – egy felakasztott (öngyilkos) nőre rátalál egy közeli hozzátartozója – ismerős lehet számunkra egy másik Szophoklész-tragédiából: az *Antigoné*ban ugyancsak a Hírnök számol be arról a borzalmas pillanatról, amikor Kreón – és szolgálai – behatolnak Antigoné szikla-börtönébe, s ott találják a *saját ruhaövére felakasztott lányt*, mellette pedig az őt karjaiban tartó, zokogó Haimónt.²⁸ A két jelenet azonban csak ezen az első, felületi szinten mutat hasonlóságokat, jóval fontosabbak azok a részletek, amelyekben az *Oidipusz király* eltér a mintegy másfél évtizeddel korábban íródott *Antigonétól*: a Hírnök ugyan egyik alkalommal sem volt tanúja az öngyilkosságnak, de az *Antigoné*ban mégis fontos részletekkel tud szolgálni a végrehajtás eszközéről: *brokhói mitódei szindonosz* (1222. sor), ezzel mintegy hihetővé téve, hogy Antigonének rendelkezésére állt a megfelelő eszköz az öngyilkossághoz („*saját ruhájának övéből készített kötél-csomó*”). Ugyanez a részlet hiányzik az *Oidipusz királyból*, s csak feltételezhetjük, hogy ezek szerint egy jól felszerelt királyi hálószobához hozzátartozhatott – Oidipusznál mindenestre kéznél volt! – egy megfelelően erős, akasztásra is alkalmas, *fonott kötél*. Jelentős különbség a két jelenet között az is, hogy Haimón *nem* oldotta ki az Antigoné nyakán lévő csomót – holott neki *kétélű kardja* is volt (*xiphousz diplousz*, 1232–1233. sor), nem úgy, mint Oidipusznak... –, hanem *a levegőben lógó lányt ölelte zokogva* (1223. sor). Drámánkban a hasonló situációban Oidipusz *első dolga* volt, hogy *megoldja az akasztásra szolgáló fonatot* (1266. sor).

27 Bushnell, R. W.: *Prophesying tragedy: sign and voice in Sophocles' Theban plays*, Ithaca, New York, London, 1988.; Pucci, P.: *Oedipus and the Fabrication of the Father*, Baltimore, London, 1992, 148–159.

28 *Antigoné* 1214–1227. sor, Roberts, D. H.: *Sophoclean endings: another story*, *Arethusa* 21 (1988) 177–196.; Calder, W. M.: *Sophocles' political tragedy: Antigone*, *GRBS* 9 (1968) 389–407.; Petersmann, H.: *Mythos und Gestaltung in Sophokles' Antigone*, *WSt* 91 (1978) 67–96.

Am ezután egészen különös fordulatot vesz a királynő öngyilkosságának *felidézése*. Egyetlen szó sem esik többé Iokasztéről: sem halálának körülményei, sem Oidipusz vagy környezete esetleges gyászérzései nem keltik fel a Palota-Hírnök figyelmét, ő mostantól kizárólag Oidipusz elkövetkező tetteinek – de azoknak azután a legapróbb részletekre kiterjedő – leírására koncentrálna. Ez annál is feltűnőbb, mert ez az „elfeledkezés” Iokasztéről mintha mindenkire kiterjedne a későbbiekben: mostantól kezdve drámánkban sem a Hírnök, sem a Kar, de még Kreón sem fog említést tenni Iokaszté haláláról, vélt vagy valóban végrehajtott öngyilkosságáról. Oidipusz lesz majd az, aki az *exodosz legvégén* egyetlen, amúgy tökéletesen visszhangtalanul maradó mondat erejéig visszautal Iokasztéra:

*...számára egyrészt a palotában olyan sírhelyet állíts, melyet akarsz,
te magad – mert hiszen helyesen cselekszed bizony ezt tieddel kapcsol-
latban*

(1447–1448. sor)

Ő sem nevezi ugyan néven anyját-feleségét, Kreón nővérét, de a *vérségi kötelekre* utalva mintegy figyelmezteti az új uralkodót testvéri-rokoni *kötelességére*. Azért jegyezzük meg, hogy Kreón mitológiai szerepét ismerve – különös tekintettel sajátos, az *Antigonéban* oly gazdagon illusztrált kapcsolatára a temetés-el-nem-temetés kérdéskörével – persze nem is annyira meghökkenítő az az amúgy egy családtag esetében fölöslegesnek tűnő figyelmeztetés. Talán nem túlzás feltételezni, hogy Szophoklész nem kevés *tragikus iróniával* helyezte el ezt az apró utalást az *Oidipusz király* végén, mintegy Kreón jellemrajzát gazdagítandó.

És következik az *arany ruhakapcsokkal végrehajtott szemkivívás*-jelenet, amely Senecától Shakespeare-ig és tovább, napjainkig oly sok tragédiászertőt ihletett meg:

*felemelve azokat belevágta saját két szemének gödrébe,
olyasmiket kiabálva, hogy mivel nem látták sem azt, hogy ő
miket szenvedett, sem azt, hogy milyen szörnyűségeket követett el,
akkor a hátralévő időben sötétségben nézzék azokat, kiket
nem kellett volna, és ő se ismerje fel többé azokat, akiket szeretett volna.
Ilyen átkokat zengve ünnepélyesen sokszor, bizony nem is egyszer
– ég felé emelve tekintetét – lesújtott szemeire. És vérben úszó
pupillái áztatták szakállas állát, de nem fröcsköltek gyilkos csapástól
bugyborékoló vércsöppeket, hanem egyszerre csak egy sötét zápor,
vérből formált jégeső ömlött végig arcán.*

(1270–1279. sor)

A szakirodalom bő terjedelemben foglalkozik a rész naturalisztikus,²⁹ sokkáló³⁰ részleteivel. A görög tragédiákban egyedülállóan

29 Pucci, P.: On the 'Eye' and the 'Phallos' and Other Permutabilities in *Oedipus Rex*, in Bowersock, G. W. – W. Burkert – M. C. J. Putnam (eds.): *Arktouros. Hellenic Studies presented to M. W. Knox*, Berlin, New York, 1979, 130–133.

30 Gould, J.: The Language of Oedipus, in Bloom, H. (ed.): *Sophocles*, New York, 1990, 207–222.

véres – már-már a homéroszi csatajelenetek naturalizmusát idéző³¹ –, részletező leírásnak minden bizonnyal a színpadi hatás-előkészítő szerepe a legfontosabb aspektusa. Mindkét, a palotán kívül várakozó közönség, a Kar és mi, a nézők, olvasók a Palota-Hírnök által elmondottak keltette sokk hatása alatt, egyre növekvő izgalommal, az immáron hamarosan elélnk táruló, várhatóan brutálisan véres látványra készülve várjuk a pillanatot, amikor majd Oidipusz – véresen, kivájt szemgödörrel – előbotorkál a palotából; s nem fogunk csalódní.

Még egy részletre kell e jelenetleírásnál felfigyelnünk: Oidipusz önmegvakításának eszköze ugyanúgy Iokasztének „köszönhető”, mint élete első sebesülése, bokájának átfúrása, szíjjal való összekötözése. A két sérülésben az is közös, hogy ugyan egyik sem halálos, ám maradandó károsodást okoznak, egész életre megjelölik viselőjüket. Oidipuszt mindkét testi-fizikai sérülése a halálra készítette, illetve készíti elő: anyja és apja egykoron *halálra szánták őt*, s hogy végzete biztosan beteljesedjék, így kínozták meg a védekezésre természetesen képtelen csecsemőt.³² Szemevilágának elvesztése pedig több ponton is azonos egyfajta halál-vállalással. Oidipusz *bünteti szemeit*,³³ megszemélyesíti őket, önállóan cselekvő, mi több: gondolkodó (!) entitásként kezeli őket, hiszen – mivel rosszul, *bűnös módon* látták el feladatukat – nemhogy segítettek volna a valóság megismerésében, de kifejezetten megakadályozták ebben hamis információikkal, s hogy ezek után végre képes legyen *helyesen megismerni – megöli őket*.

Maga a tragédia költői nyelve, képalakotása is világosan utal a látás = élet, nem látni = halál állapotra: *phósz horán (látni a fényt)* anyni, mint *élni*. Oidipusz öncsonkítása így tökéletesen azonos, megfeleltethető a görög tragédiák bármely más hős-öngyilkosságával.³⁴ Ehhez még hozzátehetjük, hogy Oidipusz számára egy „szokványos” öngyilkosság (mondjuk kard segítségével – ami, mint láttuk, amúgy sincs neki) nem is lenne elegendő büntetés: bűneinek jellege olyannyira egyedi, oly súlyosak–felfoghatatlanok elkövetett tettei, hogy egyetlen mozdulattal véget vetni életének a felelősségvállalás előli kitérést, a következmények előli menekülést jelentené.

A dráma elején megfogalmazott átok-ítélet³⁵ még azt az ismeretlen bűnöst sújtotta, aki a *tettet elkövette*. A tragédia végén azonban már tudjuk, hogy szigorúan külön kell választani a *város élén álló közjogi méltóság, a legfőbb törvényhozó, a király* ítéletét (amely ítélet a közösség nevében és a közösségre szab kötelezettségeket) és a *magánember* – a gyermek, az ifjú, a férfi, a férj, a családapa – Oidipuszra, a *jaj-emberre (oi!dipusz!)* vonatkozó ítéletet. A színpadi cselekmény időrendjében az utóbbi, a *magánember-Oidipusz* dönt –

31 Buxton, R. G. A.: Blindness and limits: Sophocles and the logic of myth, *JHS* 100 (1980) 22–37.

32 Patterson, C.: 'Not Worth the Rearing': The Causes of Infant Exposure in Ancient Greece, *TAPhA* 115 (1985) 103–123.

33 Devereux, G.: The Self-Blinding of Oidipous in Sophocles: *Oidipous Tyrannos*, *JHS* 93 (1973) 36–49.; Rudnytsky, P. L.: *Freud and Oedipus*, New York, 1987, 6–14.

34 Aiasz, Menoikész esetére gondolhatunk, a nők közül pedig Phaidra, Iphigeneia, Déianeira, Eurüdiké, Alkésztisz esetére.

35 132–140. sor, Padel, R.: *In and Out of the Mind. Greek Images of the Tragic Self*, Princeton, 1992, 155–156.

hoz ítéletet –, és azt végre is hajtja önmaga, pontosabban a bűnös, az őt bűnbe sodró érzékszerve ellen: *megöli saját szeme világát*. A közösség ítéletének végrehajtásával pedig immár meg kell várnia az új legfőbb közjogi méltóság, a király-Kreón ítélethirdető szavait. Oidipusz ekkor sem önkényeskedik: pontosan mérlegelve a helyzetet tudja, hogy a közösség nevében korábban éppen általa kimondott ítélet – tehát a *száműzetés* (a közösséget *végveszélybe taszító bűnös eltávolítása a közösségből*) – *kiszabása és végrehajtása* már semmiképpen nem tartozik az ő, a leleplezett bűnös hatáskörébe. Oidipusz tudja, hogy immáron – éppen gyilkosként való lelepleződésével – elveszítette minden királyi hatalmát. Éppen e felismerés jegyében született a kettős ítélet-végrehajtás: az önbüntetés a magánember joga, a közösség ítéletének végrehajtása azonban már az új uralkodó, Kreón *kötelessége* lesz. Oidipusz világos útmutatással szolgált – éppen a Kreón által tolmácsolt apollóni jóslatnak engedelmességgel – a büntetést illetően, így Kreónnak nem kellene mást tennie, mint a száműzetést és/vagy halálos ítéletet végrehajtatnia. Ez azonban – Oidipusz ismételt kérése–követelése–könyörgése³⁶ ellenére – legnagyobb meglepetésünkre tragédiánkban nem fog megtörténni... Ennek okaira az *exodosz* utolsó részének, a cselekményt lezáró Kreón–Oidipusz jelenetnek az elemzése adhatja meg a választ.

A Palota-Hírnök ezzel befejezte igencsak különös, bizonytalan-ságokban, elhallgatásokban és félinformációkban gazdag beszámolóját. Mintha bizonyos megkönnyebbülés csendülne hangjából, ahogy a lezáró, összefoglaló mondatokat elmondja:

*Ezek a szörnyűségek kettőjükből törtek elő, nemcsak belőle,
de férjnek és feleségnek egymáshoz kevert szörnyűségei [ezek].
Korábban az ő egykori boldogságuk, ezelőtt bizony
jogosan [szerzett] boldogság volt, ám most, a mai napon
gyászajongás, sorscsapás, halál, szégyen, s ami
neve csak van az összes szörnyűségnek, semmi sem hiányzik [innen].
(1280–1285. sor)*

Ez az utolsó hat sor egyfajta sajátos „filozófiai elemzés”, a hasznosítható tanulságok levonása, ami egyszerűségével, semmitmondásával a Palota-Hírnök szintjén értelmezi az egykor *majdnem-istenként* tisztelt Oidipusz és szerencsétlen anyja-felesége tragikus történetét.

Azt látjuk tehát, hogy a Iokaszté halálának körülményeiről beszámoló *Hírnök-monológ* több ponton is meglepő bizonytalanságról tanúskodott, s keverednek benne az ilyen típusú eseményleírásoknál a görög tragédiában szokatlan, *másodkézből szerzett információk* a biztos forrásokon, a *személyes tapasztalatokon* alapuló tényközlésekkel. A Iokaszté-történetet lezáró beszámoló tehát egyenes folytatása az egész tragédia struktúráját meghatározó *látzat–valóság-kérdéskör* minden eseményre, jelenségre, múltra és jelenre kiterjedő ábrázolásának: Iokaszté halálának körülményei tragikusan titokzatosak, megfejthetlenné maradnak mindörökre. Éppen úgy, mint első férje, Laiosz egykori meggyilkolásának pontos körülményei.